

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

16

*Darius Staliūnas
Visuomenė be universiteto?
(Aukštosios mokyklos
atkūrimo problema Lietuvoje:
XIXa. vidurys - XXa. pradžia)*

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

Lietuvos istorijos institutas

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

16

Darius Staliūnas
Visuomenė be universiteto?
*(Aukštosios mokyklos atkūrimo problema Lietuvoje:
XIXa. vidurys - XXa. pradžia)*

VILNIUS

LII
LEIDYKLA

2000

UDK 947.45
Li-191

REDAKCINĖ KOLEGIJA:

Antanas Kulakauskas
Česlovas Laurinavičius
Raimundas Lopata
Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)
Vladas Sirutavičius
Darius Staliūnas
Giedrius Subačius

ISSN 1392-0391
ISBN 9986-780-30-6

© Darius Staliūnas, 2000
© Lietuvių Atgimimo istorijos studijos, 2000
© Lietuvos istorijos institutas, 2000

TURINYS

PRATARMĖ.....	7
ĮVADAS.....	8
1832–1855 M.: VILNIAUS UNIVERSITETO UŽDARYMAS IR RUSIJOS ŠVIETIMO SISTEMOS LUOMIŠKUMAS.....	18
XIX A. 6-OJO DEŠIMTMEČIO ANTROJI PUSĖ: RUSIŠKOS AUKŠTOSIOS MOKYKLOS SUMANYMAI.....	25
Lietuvos bajorija socialinių-ekonominių ir politinių pertvarkymų akivaizdoje.....	25
Lietuvos bajorijos peticijos dėl aukštosios mokyklos įkūrimo 1855–1856 m.....	29
Aukštosios realinės mokyklos Vilniuje projektas 1857–1859 m.....	32
Vilniaus archeologijos komisija – pakopa į universitetą.....	36
1860–1861 M.: KOVOS DĖL VILNIAUS UNIVERSITETO ATKŪRIMO PRADŽIA.....	38
Tarptautinės konsteliacijos kaita ir „lenkų klausimas“.....	38
Kur turi mokytis Šiaurės Vakarų krašto jaunimas?.....	42
Politinės Lietuvos „baltųjų“ orientacijos ir „derybos“ su valdžia.....	45
Vilniau švietimo apygardos vadovybės nuostatos.....	53
1862–1863 M. SAUSIO MĖNUO: KOVOS DĖL VILNIAUS UNIVERSITETO ATKŪRIMO APOGĖJUS.....	55
Tarptautinė situacija 1861 m. pabaigoje – 1862 m. pradžioje ir „lenkų klausimas“.....	55
Viktoras Starzeński ir Vladimiras Nazimovas.....	56
Lietuvos „baltųjų“ švietimo sistemos reformavimo programa.....	59
Vilniaus generalgubernatoriaus „tautinės politikos“ receptai 1862 m. vasarą.....	64
Viktoro Starzeński veikla 1862 m. antroje pusėje.....	66
Nauja „tautinė politika“ Šiaurės Vakarų krašte 1862 m. pabaigoje – 1863 m. pradžioje?.....	70
1863–1873 M.: RUSIFIKACINIAI AUKŠTOSIOS MOKYKLOS ĮKŪRIMO PROJEKTAI.....	76
Michailo Muravjovo sumanymas steigti universitetą Vilniuje.....	76
Aukštosios stačiatikių dvasinės akademijos projektas 1863–1864 m.....	88

Rusifikaciniai aukštosios mokyklos projektai 7-ojo dešimtmečio pabaigoje – 8-ojo dešimtmečio pradžioje.....	93
„LIETUVIŠKŲ STIPENDIJŲ“ GENEZĖ.....	100
Stipendijų steigimo aplinkybės.....	100
Aleksandro Hilferdingo etnopolitinės projekcijos.....	105
Stipendijų skyrimo tvarka.....	108
XIX A. PABAIGA – XX A. PRADŽIA: VILNIAUS ŽEMĖS ŪKIO DRAUGIJOS INICIATYVA RUSIJOS „TAUTINĖS POLITIKOS“ KONTEKSTE.....	110
Rusijos „tautinė politika“ ir aukštasis mokslas XIX a. pabaigoje.....	110
Vilniaus žemės ūkio draugijos sumanymas.....	113
Valdžia ir aukštosios mokyklos steigimo Šiaurės Vakarų krašte problema.....	117
POLITINĖS TENDENCIJOS LIETUVOJE 1905–1907 M. IR VILNIAUS UNIVERSITETO ATKŪRIMO KONCEPCIJOS.....	124
Politinės tendencijos Lietuvoje.....	124
Lietuviškasis universitetas.....	129
Lenkiškasis universitetas.....	132
Lietuvos universitetas.....	132
Rusiškasis universitetas.....	138
1908–1914 M.: VALDŽIOS POLITIKA IR VISUOMENĖS INTERESŲ POLIARIZACIJA.....	142
Vilniaus m. dūmos iniciatyva 1907 m. pabaigoje.....	142
Visuomenės interesų poliarizacija aukštojo mokslo srityje.....	147
Rusijos „tautinė politika“ ir galimybė įkurti aukštąją mokyklą Šiaurės Vakarų krašte.....	150
VILNIUS AR KAUNAS? SOCIOKULTŪRINĖS IR IDĖJINĖS UNIVERSITETO SUKŪRIMO KAUNE PRIELAIDOS XX A. PRADŽIOJE.....	156
Lietuvių klerikalų etnokultūrinė orientacija XX a. pradžioje.....	156
Kaunas kaip etnografinės ir klerikalinės Lietuvos centras.....	160
XX a. pradžios alternatyva: Vilnius ar Kaunas	162
IŠVADOS.....	166
ŠALTINIAI IR LITERATŪRA.....	171
TRUMPINIAI.....	187
SUMMARY.....	188
STRESZCZENIE.....	199
ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ.....	210

*Lietuvos bajorijos peticijos dėl aukštosios mokyklos
įkūrimo 1855–1856 m.*

Jau 1855 m. spalio mėnesį, vos ne tą pačią dieną, dviejų Lietuvos gubernijų – Vilniaus ir Kauno – bajorai savo seimeliuose kreipėsi į valdžią su prašymais dėl aukštosios mokyklos įkūrimo krašte. Pasak emigrantinės spaudos, ir kitose Lietuvos ir Rusijos (t. y. Ukrainos) gubernijose buvo parengtos panašios peticijos¹³.

Pirmieji vis dėlto buvo Kauno gubernijos bajorai. Jie peticiją su prašymu įsteigti „vieną aukštąją mokyklą Kauno gubernijoje“ parengė 1855 m. spalio 6 d.¹⁴ Tokios institucijos būtinybė grindžiama bajorijos, ir pirmiausia smulkiosios, poreikiais. Kaip rašoma peticijoje, gubernijoje¹⁵ yra tik dvasinė seminarija Varniuose, 5 apskritinės mokyklos bei 2 gimnazijos, o aukštosios mokyklos nėra 700 varstų atstumu. Todėl mažai žemės turintys bei bežemiai bajorai negali leisti savo vaikų į aukštąsias mokyklas. Tai verčia juos eiti pačias žemiausias pareigas arba tiesiog imtis žemės ūkio. Taip pat toje peticijoje buvo prašoma, kad į vietines gimnazijas kaip dalykas būtų gražinta lenkų kalba, nes ji yra bajorijos gimtoji ir šeimos kalba. Nėra visiškai aišku, kas inicijavo šią peticiją. Pasak vieno autorių, iniciatorius buvęs Edvardas Czapskis¹⁶. Tačiau istorinėje literatūroje randame ir kitą versiją, pagal kurią autorystė priskiriama Edvardui Römeriui¹⁷. Šios versijos naudai lyg ir liudytų Varšuvos nacionalinės

¹³ [?], Podanie szlachty gubernii Witebskiej, *Roczniki Polskie*, t. 1: rok 1857, Paryž, 1865, s. 185.

¹⁴ Kauno gubernijos bajorvedžio 1855 m. lapkričio 15 d. raštas Kauno gubernatoriui, *Kauno apygardos archyvas* (toliau – KAA), f. 50, ap. 1, b. 11421, l. 1–4. Dėkojame Vytautui Merkiui, nurodžiusiam šią bylą; taip pat šio dokumento juodraštis(?) yra tarp E. Römerio dokumentų, saugomų *Varšuvos tautinės bibliotekos rankraščių skyriuje* (toliau – VTB RS): signatūros Nr. IV. 8721, l. 125–126; A. Janulaitis, *Lietuvos bajorai...*, p. 590–591; L. Vladimirovas, *Mėginimai atkurti*, op. cit., p. 133; E. Aleksandravičius, *Bandymai atgaivinti*, op. cit., p. 151. Šią peticiją publikavome: 1855 m. Kauno gubernijos bajorų peticija dėl aukštosios mokyklos įkūrimo, parengė D. Staliūnas, *Kauno istorijos metraštis*, Kaunas, 1998, p. 178–182.

¹⁵ Tiek šioje, tiek Vilniaus gubernijos peticijoje apeliuojama tik į atstovaujamos gubernijos bajorų poreikius. Tai sietina su galiojusiais įstatymais, pagal kuriuos bajorija galėjo kreiptis į valdžią tik dėl savo gubernijos poreikių.

¹⁶ A. Janulaitis, *Lietuvos bajorai...*, p. 591.

¹⁷ [J. Gieysztor], *Litwa przed rokiem 1863*, Lwów, 1888, s. 21; D. Komolowa, Romer (Römer) Edward Jan (1806–1878), *Polski Słownik Biograficzny*, 1989, t. 36/4, z. 131, s. 634.

bibliotekos rankraščių skyriuje tarp kitų E. Römerio dokumentų saugomas šios peticijos juodraštis, kuris šiek tiek skiriasi nuo priimtos peticijos. Tačiau viską paaiškina E. Römerio dienoraštis, kurio įrašas sako, kad spalio 5 d. Czapskio namuose buvo parengtas šis projektas¹⁸. Matyt, tai buvęs kolektyvinis sumanymas.

Šioje peticijoje labai simptomiška tai, kad neapeliuojama į viso krašto, t. y visų socialinių sluoksnių, poreikius, bet užsimenama tik apie bajorijos problemas. Nors dokumente tiesiogiai neįvardijamas nei miestas, nei aukštosios mokyklos tipas ar socialinis-kultūrinis pobūdis, tikėtina, kad vieta naujai aukštajai mokyklai turėjo būti Kaune, kaip didžiausiame gubernijos mieste. Sprendimas dėl aukštosios mokyklos tipo paliktas valdžios nuožiūrai.

Atrodo, kad ši peticija nepasiekė net Vilniaus. Turimos žinios rodo, jog su ja lapkričio 15 d. buvo supažindintas Kauno gubernatorius¹⁹. Vėliau valdžios dokumentuose ši Kauno gubernijos bajorų iniciatyva nebeminima.

Jau spalio 8 ir 11 d. aukštosios mokyklos klausimas svarstytas ir Vilniaus gubernijos bajorų seimelyje. Priimtos peticijos antrame punkte sakoma, kad visi universitetai imperijoje yra nutolę nuo gubernijos ir daugelis jaunų žmonių, vėliau paaiškinama – iš bajorų luomo, neturi galimybės įgyti aukštąjį išsilavinimą. „Be to, mūsų kraštas yra grynai žemdirbystės, manufaktūrų ir fabrikų pramonė jame yra paties žemiausio lygio, žemdirbystė toli gražu nesiekia to išsivystymo ir tobulumo, kuris atsiranda tik kaip pasekmė agronominių žinių, praktiškai pritaikytų prie klimato ir vietovės. Mums trūksta mechanikų, technologų, medicinos ir kitų naudingų žinių [turinčių] žmonių“. Iš universitete buvusių specialybių, kurių taip trūksta gubernijai, buvo paminėta tik viena – medicina. Išeitų, kad Vilniaus gubernijos bajorija prašo kokios nors specialios paskirties aukštosios mokyklos, bet ne universiteto, įsteigimo. Tačiau peticijoje parašyta, kad bajorai prašo „atkurti Vilniuje universitetą“²⁰.

Situacija panaši kaip ir Kaune. Tik ten bajorija visiškai neįvardija reikalaujamo aukštosios mokyklos tipo, o štai Vilniuje, nepaisant to, jog minimas universitetas, peticijos autorių argumentacija aiškiai rodo, kad juos patenkintų ir kitokia aukštoji mokykla.

¹⁸ Edvardo Römerio dienoraštis, 1856 m. spalio 6 d. įrašas, *VTB RS*, signatūros Nr. IV. 8724, t. 1, l. 26.

¹⁹ Kauno gubernijos bajorvedžio 1855 m. lapkričio 15 d. raštas Kauno gubernatoriui, *KAA*, f. 50, ap. 1, b. 11421, l. 1–4.

²⁰ Vilniaus gubernijos bajorijos 1855 m. spalio 8 d. seimelio protokolai, *Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – *MAB RS*), f. 20, b. 5607, l. 8; *Wiadomości Polskie*, 1856, Nr. 14 i 15, s. 59–60; A. Janulaitis, *Lietuvos bajorai...*, p. 590–591.

Tai, kad peticijoje prašoma universitetą „atkurti“, lyg ir būtų galima suprasti kaip norą turėti aukštąją mokyklą, kurios prototipu laikytinas XIX a. pradžios Vilniaus universitetas. Tačiau keletas aplinkybių verčia rimtai suabejoti tokia hipoteze. Pirmiausia peticijos tekstas buvo patvirtintas spalio 11 d. posėdyje, o jį svarstant spalio 8 d. užsiminta tik apie „universiteto įsteigimą Vilniaus mieste“²¹. Antra, remiantis vien tuo sakiniu daryti išvadą apie reikalaujamo universiteto pobūdį būtų per drąsu. Trečia, Vilniaus gubernijos bajorija, lygiai taip pat kaip ir kauniečiai, prašė vietinės valdžios, kad ši kaip dėstomąjį dalyką į krašto mokymo įstaigas gražintų lenkų kalbą²². Jeigu bajorija reikalauja lenkų kalbos tik kaip dalyko gimnazijose, tai galima teigti, kad ir aukštojoje mokykloje kol kas būtų taikstomasi su dėstomąja rusų kalba. Ši peticija buvo nusiųsta į Peterburgą, tačiau Aleksandras II buvo labai nepatenkintas, kad bajorai svarstė klausimus, nepriklausančius jų kompetencijai, ir visus prašymus atmetė²³.

Panašius prašymus 1856 m. rugsėjo 28 d. seimelyje suformulavo ir Minsko gubernijos bajorija: viename iš VŠA miestų įkurti universitetą; deklasuotai bajorijai, t. y. vienkieminiams ir piliečiams, suteikti tokias pat teises stoti į mokyklas, kaip ir bajorams; gražinti į gimnazijas lenkų kalbos dėstymą; suvienodinti gimnazijų ir apskritinių mokyklų mokymo programas. Kadangi neprašoma įvesti lenkų kalbos kaip dėstomosios, galima teigti, kad ir 1856 m. pabaigoje Lietuvos bajorija dar nesiekė Vilniaus universiteto atkūrimo, t. y. juos būtų patenkinęs ir rusiškas universitetas. Ši Minsko gubernijos peticija įdomi ir dar vienu aspektu. Galima sutikti su Zasztowtu, kad siekimą sulyginoti vienkieminių ir piliečių bei bajorijos teises švietimo srityje nulėmė ne tiek demokratinės prašiusiųjų nuostatos, kiek luominis solidarumas²⁴.

Greičiausiai tuo pat metu panašią peticiją parengė ir Vitebsko gubernijos bajorija. Ji irgi prašė įvesti lenkų kalbos dėstymą visose mokyklose bei „įsteigti universitetą Polocke ar kitame tinkamame tam mieste“. Šią peticiją ištiko toks pat likimas, kaip ir minėtasias, – ji buvo atmesta²⁵.

²¹ Vilniaus gubernijos bajorijos 1855 m. spalio 8 d. seimelio posėdžio protokolas, *MAB RS*, f. 20, b. 5607, l. 6.

²² *Ibid.*

²³ Vilniaus generalgubernatoriaus 1855 m. gruodžio 16 d. (?) raštas Vilniaus gubernijos bajorvedžiui, *ibid.*, l. 10.

²⁴ L. Zasztowt, *Kresy 1832–1864. Szkolnictwo na ziemiach Litewskich i Ruskich...*, s. 89–90, 246.

²⁵ [?], *Podanie szlachty gubernii Witebskiej*, op. cit., s. 186.